

J. Patrick Higgins

Streszczenie rozprawy doktorskiej:

***The Spirit of Laws in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 1573-1791:
Continuity, Change, and Conservative Jurisprudence***

***Duch Praw w Rzeczypospolitej Obojga Narodów: 1573-1791: kontynuacja,
zmiana i konserwatywna jurysprudencja***

Rozprawa doktorska przygotowana

w Katedrze Doktryna Polityczno-
Prawnych

pod kierunkiem dr. hab. Marka Tracz-
Trynieckiego prof. UŁ

w dyscyplinie nauki prawne

Łódź 2023

Przedmiot badania jest ewolucja idei, praktyk, i instytucji konstytucjonalizmu Rzeczypospolitej Obojga Narodów zamierzająca odpowiednio umiejscowić ją w ich własnym kontekście historycznym przed tym ich prezentując jakie ważne obszary badania dla współczesnego prawa porównawczego i teorii konstytucji.

Wstępny rozdział, “A Prolegomena to Polish-Lithuanian Constitutionalism,” prezentuje znaczenie konstytucjonalizmu Rzeczypospolitej a także dostarcza zarys całości badań. Konstytucjonalizm Rzeczypospolitej jest wyjątkowym zjawiskiem w debatach wokół historii i historiografii Rzeczypospolitej, na których zaważył upadek Rzeczypospolitej w XVIII wieku. Trauma upadku Rzeczypospolitej zasadniczo odprowadziła do swoistej schizofrenii w ramach refleksji historycznej, a także w metodach historiografii, z dwoma obozami próbującymi udzielić pytanie na pytanie retoryczne: czy „śmierć” Rzeczypospolitych była „morderstwem”, czy „samobójstwem”. Często to raczej poglądy polityczne albo ideologiczne autorów instrumentalizowały sposób w jaki postrzegano śmierć Rzeczypospolitej, jako część większej ogólnej debaty, a nie bardziej neutralne, kontekstualistyczny badanie Rzeczypospolitej oparte na metodach *a la* historiograficzna Szkoła Cambridge’a. Rozprawa ma być właśnie taką neutralną próbą, ograniczoną do obszaru konstytucjonalizmu jako prostszy i łatwiejszy w zarządzaniu projektem badawczym, z metodami tekstualistycznymi w celu realizacji postulatu: “let the words of the Commonwealth speak for themselves”, skierowanym do współczesnego czytelnika. W związku z tym rozdział omawia pokrótce względny niedostatek literatury anglojęzycznej omawiającej teorię polityczną i konstytucyjną Rzeczypospolitej Obojga Narodów a także sposób w jaki niniejsze badania mają wypełnić tę lukę. Wstęp kończy się wyjaśnieniem pojęcia konstytucjonalizmu oraz specyficznymi polskimi terminami, które będą używane w dalszej części, m.in. *szlachta*, *magnat*, *konstytucja*, *Seym* itp.

Następne rozdział, “‘Constitutions’ before Constitutionalism” przedstawia genealogię konceptu „nowoczesnej konstytucji” problematyzując pojęcia „nowoczesność” i „konstytucja”. Dekontekstualizuje pojęcie „konstytucjonalizmu” od momentu jego pojawienia się w XVIII wieku wraz z uchwaleniem konstytucji amerykańskiej, polskiej i francuskiej, a zamiast tego ujmuje konstytucję jako każdy akt prawny, który służy jako

podstawa porządku polityczno-prawnego, to jest architektoniczne rozumienie konstytucjonalizmu. Architektoniczne rozumienie „nowoczesnego” konstytucjonalizmu jest następnie używane do kontrastowania konstytucyjnych archetypów i fenomenów, które tworzą wspólny teoretyczny język używany przez całą rozprawę. Następnie rozdział omawia przednowoczesne konstytucje, w szczególności dyskusję między *politeia* vs *constitutio* w starożytnej greckiej i rzymskiej myśli prawnej i politycznej. Następnie omawiane są współczesne wyróżnienia; konstytucji pisanej i konstytucji niepisanej, a także konstytucje „common law” a „continental law”. Konstytucjonalizm polsko-litewski z XV i XVI wieku został pokrótce skontrastowany z tymi rozróżnieniami i omówiono trudność prostego przetłumaczenia terminu *konstytucja* jako „konstytucja”. Rozdział kończy się omówieniem egzegezy konstytucyjnej jako procesu hermeneutycznego, który pokieruje dalszymi badaniami nad analizą i dyskusją nad konstytucjonalizmem polsko-litewskim. Egzegeza konstytucyjna jest syntetyzowana przez różne podejścia do prawa konstytucyjnego, w tym Heideggera, Montesquieu i *original-law originalism* współczesnych uczonych Stephen E. Sachsa i Williama Baude'a.

Następne rozdział, “Constitution Lost, Constitution Regained: From Constitutionalist Hermeneutics to Constitutionalist Exegesis,” stosuje teorię egzegezy konstytucyjnej w praktyce. Konstytucja z 3 maja 1791 r. jest identyfikowana jako punkt wyjścia refleksji egzegetycznej i odpowiednio przeciwstawiona Artykułom henrykowskim z 1573 r, które wedle m.in. Dariusz Makilla należy rozumieć jako „pierwszą” konstytucję Polski-Litwy. Tekst Konstytucji 3 maja 1791 r. posłużył do ustalenia zestawu konstytucyjnych archetypów dla polsko-litewskiego ustroju konstytucyjnego, które następnie zostały pokrótce omówione i skontrastowane z elementami nowoczesnego konstytucjonalizmu.

Kolejne trzy rozdziały przeprowadzają dowody wspierające zrozumienie ewolucji konstytucjonalizmu polsko-litewskiego i są podzielone na obszerne okresy: budowy konstytucji (1374-1609), utrzymania konstytucji (1609-1717) i renesansu konstytucji (1764-1791). Okresy te są typami idealnymi i nie wykluczają się wzajemnie, tj. w okresie utrzymania konstytucji może być wymagana pewna konstrukcja i różnorodność możliwych kombinacji typów idealnych.

Rozdział “The Period of Constitutional Construction: The Henrician Articles as Culmination of Centuries of Struggle (1374 – 1609)” próbuje rozwikłać genezę idei, praktyk i instytucji polsko-litewskiego konstytucjonalizmu. Rozpoczyna się krótką oceną okresu piastowskiego oraz powstania *szlachty* i *magnaterii*. Omówione zostały trudności konceptualizacji pojęć „Polska” czy „Polska-Litwa” z powodu złożonych zmian geograficznych, etnicznych, językowych i religijnych, a także nakładające się systemy prawne i jurysdykcje polityczne w tamtym czasie. Tekst art. II Konstytucji 3 Maja pozwala na uproszczenie tego procesu poprzez konkretne uznanie wykazu ustaw, statutów, przywilejów i innych aktów prawnych powstałych od okresu Piastów do samej Konstytucji 3 Maja. Omówiono długi proces zjednoczenia Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, obejmujący między innymi relacje z ich wspólnymi wrogami w postaci niemieckiego Zakonu Krzyżackiego, Moskwy, Turków Osmańskich, a także powstanie dynastii Jagiellonów oraz unię mielnicką. Prawa, statuty i przywileje prowadzące do Artykułów henrykowskich są omawiane jako ich konstytucyjna podstawa. Następnie rozdział omawia ruch egzekucyjny i jego wpływ na: reformy finansowe i administracyjne, ograniczenie politycznej i sądowniczej roli Kościoła katolickiego, wzmocnienie Izby Poselskiej, a także wzmocnienie kultury prawnej i politycznej szlachty oraz propagowanie klasycznych ideałów republikańskich i demokratycznych. W rozdziale omówiono proces utrwalania się tych republikańskich ideałów, czego dowodem są prace Andrzeja Frycza Modrzewskiego i Stanisława Orzechowskiego. Unia lubelska, wielkie bezkrólewia, Konfederacja Warszawska i wybór Henryka Walezego są omawiane jako ważni prekursorzy, którzy tworzą scenę do zaistnienia Artykułów henrykowskich. Dalej prezentowane są Artykuły henrykowskie, a ich tekst jest następnie dogłębnie analizowany. Następnie omówiono powołanie Trybunału Koronnego w 1578 r. i jego konsekwencje dla konstytucjonalizmu polsko-litewskiego. W dalszym ciągu rokosz Zebrzydowskiego jest ukazany jako mechanizm, który w pełni utrwalił zasady Artykułów henrykowskich z 1573 r. Chociaż rokosz został militarnie pokonany, król Zygmunt III Waza musiał zasadniczo ustąpić żądaniom rokoszan, w tym w zakresie powołania *senatorów rezydentów* i doprecyzowania zasady *de non praestanda oboedientia*. Rozdział kończy się powrotem do archetypów konstytucjonalizmu zaprezentowanych wcześniej w rozdziale „Constitution Lost,

Constitution Regained” w celu dokonania kilku modyfikacji: podzielono refleksję epistemologiczną na *praxis* i *poiesis*.

Następny rozdział, “The Period of Constitutional Maintenance: Weathering Internal and External Crises (1609-1717)” próbuje zarówno zbadać, jak idee, praktyki i instytucje polsko-litewskiego konstytucjonalizmu radziły sobie z różnymi kryzysami, jak i podsumować w jaki sposób kryzysy i odpowiedź na nie przejawiały się w zmianach struktury konstytucyjnej. Rozdział rozpoczyna się od ponownej oceny „złotego wieku” Rzeczypospolitej a konkretnie tego, jak złoty wiek konstytucjonalizmu może nieco różnić się od tradycyjnej narracji historycznej. W rozdziale zgłębiono rozróżnienie między *praxis* a *poiesis* i wykorzystano je jako soczewkę, za pomocą której można wyjaśnić siedemnastowieczny konstytucjonalizm Rzeczypospolitej: że odszedł od kwestii architektury konstytucyjnej do kwestii procedury politycznej i prawnej. W rozdziale wymieniono kilka konstytucji uchwalonych w drugiej połowie panowania Zygmunta III Wazy oraz za czasów jego syna Władysława IV Wazy, który był okresem względnej stabilizacji konstytucjonalizmu polsko-litewskiego, ale bez wielkich zmian. W dalszej części rozdziału omówiono różne kryzysy, które pojawiły się w połowie XVII wieku: upadek tolerancji religijnej i pogwałcenie Konfederacji Warszawskiej w kontekście wojen z prawosławnymi kozakami i Moskalami oraz protestanckimi Szwedami w czasie potopu, powstanie *liberum veto* oraz porażkę Ugody Hadziackiej, która przekształciła Rzeczpospolitą Obojga Narodów w Rzeczpospolitą Trojga Narodów. Myśl polityczno-prawna tamtych czasów została zilustrowana na przykładzie twórczości Kaspera Siemka, Łukasza Opalińskiego, Andrzeja Maksymiliana Fredry i Samuela Przypkowskiego. Następnie rozdział analizuje rosnące znaczenie *poietic*, w tym złożone relacje między sejmikami a sejmami. Następnie postawiono tezę, że kryzysy na szczeblu krajowym i rozpad konsensusu szlacheckiego spowodowały okres decentralizacji politycznej, w której znaczna część zadań rządzenia spadła na sejmiki. Następnie rozdział analizuje rolę dynastii Wettinów oraz sposób, w jaki Sejm Niemy z 1717 r. przyspieszył upadek zarówno sejmu ogólnokrajowego, jak i sejmików oraz praktycznie zatrzymał wszelkie procesy utrzymania systemu konstytucyjnego w Rzeczypospolitej. Rozdział kończy się powrotem do archetypów konstytucyjnych i dalszym wyjaśnieniem rozróżnienia na *praxis* i *poiesis*.

Ostatni rozdział przeprowadzający dowód “The Period of Constitutional Renaissance: Between a Rock and a Hard Place (1764-1791)” przygotowuje grunt pod Konstytucję 3 maja 1791 r. jako ostatnią próbę ratowania polsko-litewskiego ustroju politycznego i konstytucyjnego. Rozdział rozpoczyna się zbadaniem rozległego okresu, w którym sejm prawie się nie zbierał, a okresy, w których się spotykał, uniemożliwiały uchwalenie jakiegokolwiek ustawy przez *liberum veto* (1717-1764). W rozdziale omówiono, jak w tym okresie następował stopniowy proces politycznego przebudzenia szlachty do konieczności przebudowy ustroju konstytucyjnego i politycznego, inspirowany szerszym dyskursem z myślą oświeceniową, zwłaszcza anglo-amerykańską i francuską. W rozdziale omówiono trudne okoliczności wyboru Stanisława Augusta Poniatowskiego oraz stopniowe próby reformatorskie na początku jego panowania. Myśl polityczno-prawna tego okresu ilustrowana jest na przykładzie twórczości Montesquieu, Rousseau, Stanisława Augusta Poniatowskiego i Teodora Ostrowskiego, a także Hugo Kołłątaja i Stanisława Staszica. Następnie prześledzono wzajemne powiązania myśli reformistycznej wśród myślicieli amerykańskich, brytyjskich i polsko-litewskich, a zwłaszcza rewolucję amerykańską, niepowodzenie Artykułów Konfederacji i Konstytucję Stanów Zjednoczonych z 1787 roku. W związku z tym w rozdziale przedstawiono także korespondencję pisemną między Amerykanami a Polakami i Litwinami oraz myślicielami brytyjskimi i polsko-litewskimi. W rozdziale przedstawiono również doniesienia prasowe śledzące wydarzenia z innych krajów. Połączenie teoretyków oświecenia oraz korespondencji anglo-amerykańskiej i polsko-litewskiej tworzy środowisko intelektualne, które stworzyło grunt pod Konstytucję 3 Maja. Konstytucja 3 Maja i różne akty konstytucyjne powstałe w tym samym czasie, zwane w literaturze przedmiotu jako „ustawy okołokonstytucyjne” są przedstawiane i omawiane jako tworzące złożony system konstytucyjny, a nie tylko jedną, spójną „Konstytucję 3 Maja”. Dokonano dogłębnej, tekstowej analizy Konstytucji 3 Maja, szczegółowo badając każdą z ww. ustaw wraz z dyskusją co do intencji i wdrożenia każdej z nich. Rozdział zamyka końcowa refleksja na temat archetypów konstytucyjnych, sugerującą, że być może bardziej potrzebne jest nie dalsze udoskonalenie samych archetypów, ale raczej doprecyzowanie samej typologii różnych rodzajów konstytucjonalizmu.

W końcowym rozdziale podsumowano ewolucję konstytucjonalizmu polsko-litewskiego, przy czym stwierdzono, że Konstytucja 3 Maja nie do końca pasuje ani do kategorii „nowoczesnej” ani „konstytucji”, ponieważ obie są stosowane w „nowoczesnym konstytucjonalizmie”. W opracowaniu nakreślono niektóre kluczowe elementy charakterystyczne dla konstytucjonalizmu polsko-litewskiego, a następnie przedstawiono przyszłe kierunki badań i poszukiwań dla współczesnych badaczy konstytucjonalizmu, posługujących się metodą komparatystyczną.